

Türk Düşüncesi, Dünya Sistemi, Darbeler*

Ercan Yıldırım**

Türk düşüncesi, Osmanlı'nın Batılılaşma döneminden çok daha önce “medeniyet” aşamasına gelmesiyle birlikte kendine özgü fikirleri, fikri yönelimleri terk etti. Türk düşüncesi Batılılaşma dönemine girdikten sonra iki yönelimin sert çatışmasına neden oldu; Batı ve doğu kavramlarını tanıtmaya, tanımlamaya çalışırken, Batıyı “yüksek” bir yere koyduğu için doğrudan kendini aşağıda gördü. “Yetişmek” kavramı tam da burada “Kızıl Elma” denebilecek kadar büyük bir hedefe hazla, tutkuyla yaklaşarak medeniyeti belirleyen değerleri ele geçirmeye çalıştı.

Batı medeniyetini dini hariçte tutarak mutlaklaştıran ve kutsallaştıran düşünce giderek ulemaya, Saray'a, bürokrasiye, askeriyeye hakim oldu. Münevverler medeniyeti İmparatorluğa getirmeyi kafasına koysa da İslam'ı bir türlü “tasfiye” edemiyordu; Batı medeniyetini devşirmek isteyen yeni aydınlar kurtuluşu ayrıyeten “geleneğe yani Şeriat'a” dönüşte görüyordu. İslam'ı metod olarak Batı medeniyetini kabul ettirebilecek ilkelerle anlamaya ve anlatmaya çalıştılar. Dolayısıyla pozitivism, rasyonalizm ve Aydınlanmanın öteki değerlerini sadece “terakki”ye indirgeyerek okudular. Doğu ile Batı arasına sıkışan Türk düşüncesi yeri geldi doğuyu yeri geldi Batıyı övdü ve öne çıkardı; çoğunlukla doğu ile Batı arasında Batıyı ağdıran sentezler çok daha revaç buldu.

Batılılaşma sonrasında Türk düşüncesi kaynaklara dönüş, tarihsel İslam, Batıcılık ve doğuculuk arasında ne kadar yeni eğilim varsa, ne kadar

* Bu makale, 16. Bursa Edebiyat Günleri'nde sunulan tebliğin gözden geçirilmiş hâlidir.

** Yazar.

modernitenin ortaya attığı tez, yöntem, dil varsa onların hepsini aldı, kullandı, bünyeye uyduramadığı için terk etti. Burada bize kalan tek gerçek, bize özgü bir fikrin hiçbir zaman kovalanmaması oldu. Doğu ve Batı düşüncesi arasında kimi zaman adı İslamcılık kimi zaman milliyetçi, muhafazakar, Kemalist, sosyalist olan ama özü itibariyle dünya sisteminin, kapitalizmin, küresel medeniyetin dilinin tezlerinin farklı sınıflar, farklı kesimler bakımından yeniden üretilmesinden oluşan bir düşünce hayatımız ortaya çıktı.

Tarihe, sosyolojiye, ekonomiye ağırlık vererek kendimizi, toplumumuzu, tarihimizi anlamaya çalıştığımız da oldu; siyasetten, ideolojilerden ve devletten beklentileri üst noktalara çıkaran taleplerimiz de. Fakat ortadaki tek gerçek ise dünya sisteminin dönüşümlerinin, kendini yenilemesinin aynen ve tamamen fakat bizim topraklara yirmi-otuz yıl geç intikal etmesi olmuştur. Dünya sisteminin değiştiği, dönüştüğü, yeni metodlarla ortaya çıktığı aşamalar bize ideolojilerin farklı yüzleri olarak geldi. İngiliz ve sonrasında Amerikan dünya sisteminin üslubu ve yöntemleri İmparatorluğun bitiminden Türkiye'nin kurulması ve demokratik hayata geçişine yeni milenyumuna kadar tesirini her daim gösterdi.

Türk düşüncesinin yönünü belirleyebilmek için öncelikle modern dönemde dünya sisteminin kendi kabuk değiştirmesine, uluslararası yönelimlere, dünya sisteminin yeni doktrinini ülke içinde uygulanmasını sağlayan darbelere ve müdahalelere bakmak gerekir. Osmanlı'dan itibaren devlet varlığımız zayıfladığı için dış etkilere açık hale geldik. Dönemi daha iyi anlayabilmek açısından mutlaka uluslararası gündemi, dünya sisteminin yeni stratejisini okuyup Türkiye'deki gelişmeleri okuyup anlamlandırmak en mantıklısı. Bu açıdan darbe öncesi ve sonrasındaki ekonomi politikalarına, zayıflayan – güçlenen fikir hareketlerine, düşünce akımlarının söylemlerindeki değişimlere, devlette ve düşünce akımlarında hangi kadroların tasfiye edilip, yenilerinin getirildiğine, siyasette kaybolan veya kurulan partilere, en nihayetinde kültür politikalarında, kültürel alandaki trendlere göz atmak darbe ve müdahalelerin ne derece belirleyici olduğunu belirler.

Türk düşüncesi kendi kaynaklarına zaman zaman yönelse de büyük oranda küresel boyutta uluslararası ilişkilerin ve dünya sisteminin siyasal-iktisadi kırılmalarında değişim geçirdi. Koçi Bey Risalesi klasik hale gelse de esasında Osmanlı'nın gerileme döneminde pek çok teklif, çare, öneri klasik dönemi öne çıkarıyordu. Lale Devri güzelliklerinin yanında Osmanlı'nın ilk büyük kapitalist farkındalığını ifade eden sanayileşme, tesisleşmeyi içermesine rağmen daha çok Batılılaşma algımızı kuracak şekilde

“yaşam tarzı” ile ilişkilendirildi. Dolayısıyla fikir hayatımızla kültür arasında bu doğrudan ilişki Lale Devri'nden sonra başlamıştır.

Yeniçeriliğin Kaldırılması, II. Mahmut Dönemi

Uluslararası gündeme uygun, dünya sisteminin kırılmalarına yatkın, darbeler ve müdahalelerle sadece siyaset, iktisat, fikriyat değil aynı zamanda kültür de belirgin bir yöne kaymıştır. Lale Devri bunun klasik örneği olduğu gibi misal Yeniçeriliğin kaldırıldığı ve artık yeni bir evrenin doğuşunun başladığı bu mühim tarihten sonra paradigmayla kültür de değişmeye başladı. Marşlar, musiki, giyim kuşam gibi modernleşmenin görünen yüzü İmparatorluğa girdikçe, yeni döneme uygun fikri ve edebi tarzlar da gelişti. Bu açıdan bizde Batılılaşma, kültürü dışlayan fikriyata sahip olsa da esasında öncelikle “yaşam tarzı”dır, gündelik hayatın dönüştürülmesi, kültürün bir ideolojik yönelim biçiminde dikte edilmesi, girmesiyle ortaya çıkar.

Lale Devri, Yeniçeriliğin ilgası ve II. Mahmut dönemi, Tanzimat, Meşrutiyet Osmanlı döneminde dünya sistemine, darbe ve müdahalelere bağlı olarak fikriyatın, kültürün biçimlendiği, yenilendiği, klasik dönemi örten gelişmelerin yaşandığı mühim duraklardır.

Cumhuriyet döneminde ise genel hatlarıyla Hilafetin kaldırılmasıyla başlayan süreç, Mustafa Kemal'in ölümüne kadar sürerken 1939 yılında dikkat çeken evrilme, II. Dünya Savaşı esnasındaki birbirine taban tabana zıt siyasi tercihler, Yalta düzeni, 27 Mayıs, 12 Mart ve neoliberalizmin ülkeye girdiği 12 Eylül dönemi temel kırılmaları ifade eder. Elbette 90'lı yıllardaki 28 Şubat'ın, 27 Nisan'ın, Gezi olaylarının ve 15 Temmuz'un bariz etkileri bulunmasına rağmen bunların sonuçları tam manasıyla olgunlaşmamıştır. Fakat dünya sisteminin etkileri ve darbeler genellikle iktisadi, gündelik hayatın kültürü, siyasal kadrolar üzerinden bir tasfiye-yenileme hareketleri olarak etkilerde bulunur.

Batılılaşmanın her boyutu ister felsefi manada ister kalkınma ve sanayileşmeyi öne çıkaran medeniyet unsurlarıyla olsun en belirgin etkiye sahip güçtür. 1980'li yıllardan sonra Batılılaşma tartışmalarının yerini modernleşme alırken kapitalizmin siyasi, iktisadi kültürel etkileri daha çok öne çekildi. Dolayısıyla Batılılaşma tartışmalarından modernleşme ve postmodernleşme kaygılarına kadar ciddi bir dil değişikliği olsa da yönelimi yaşılatmak bir yana daha da hızlandırdı. Cumhuriyet inkılapları tüm yönleri kapsadığı için ikinci büyük kırılmadır. Kapitalizmin Osmanlı dönemi ve erken Cumhuriyet'ten farklı olarak Demokrat Parti idaresiyle girişi ile neoliberalizmin bir başka milliyetçi-muhafazakar-dindar Özal tarafından ülkede kök salması en etkili siyasal ve kültürel tarz oldu.

Elbette İngiliz dünya sisteminin metodundan Amerikan dünya sisteminin yöntemlerine geçiş beraberinde 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül'ü getirirse de esasında bu tarihler Türklere kapitalizmi, dünya sistemini dikte etmenin adı olarak görülmeli.

Türkiye'de Osmanlı'dan bugüne yüzeysel veya sosyokültürel kimlikli yapısal değişim ve dönüşümler olağandışı durumlarda gerçekleşti. Batılılaşma yine siyasi rejim değişiklikleri, uluslararası baskılar, darbelerle meydana gelirken, modernleşme başlığı altındaki kültürel yenilikler tabandaki, gündelik hayattaki etkileri ifade eder. Bu bakımdan Yeniçeriliğin kaldırılması Osmanlı ile başlayan sert ve devrimci yeniliklerin başlangıcıdır. Ulema ve asker bir ve beraberken Osmanlı devlet adamı yenilik yapamıyordu. Yeniçeriliğin kaldırılması bu direnci kırdı, ortadan kaldırdı.

Yeniçerilik ilga edilince ortaya ideolojiler çıkmadı hala klasik tarzda yenilikçiler ve gelenekçiler bulunuyordu.

Bu dönemde devlet içinde etkili kesimlerin kimler olacağına ilişkin kavgalar da yaşandı. Zaten darbeler, müdahaleler bir yönüyle uluslararası bağlantılar içeren yönlendirmeler olsa da esasında devleti idare kesimlerin kavgası, iktidar mücadelesi olarak da görülmeli, okunmalı.

Gavur Padişah olarak da anılan II. Mahmut'un Yeniçeriliği kaldırması, Batılılaşma yönündeki iradeyi güçlendirmekle kalmadı aynı zamanda geleneksel güç odaklarının etkilerini de zayıflattı, yok etti. Askeriye sınıfı, kalemiye, ilmiye ve devlet idarecileriyle beraber devleti idare eden kesimlerdir. Askeriye bu sayede tamamen Padişah'a bağlandı, dolayısıyla yenilikler karşısında durabilecek en önemli kesim saf dışı bırakıldı.

Modernleşme hareketlerinde değil sadece tarih boyunca devlet katındaki mücadelelerin bir yerinde hep ordunun sürece katıldığı, askerin kullanıldığı açıkça bellidir. Burada da yine ordu bu sefer tersinden tasfiye edilerek yenilik hareketlerinin önü açıldı. Alemdar Mustafa Paşa'nın intihar etmesiyle beraber değişim başlamıştı; böylece güçlü sadrazamlar dönemi kapanarak güçlü padişahlar dönemine geçildi. (Tunaya, 2004, 24) Padişah artık kendine köstek olan kesimleri tasfiye etmeyi daha rahat sağlayabilecekti. Ulema askerle bir olup Padişah'ı ve yenilikleri durduramayacak boyuta geldi.

Yeniçeriliğin kaldırılması yerine kurulan ordunun modern manada etkili olmasına karşın bir kökleri ve geleneğinin bulunmaması II. Mahmut'un yenilikleri yukarıdan aşağıya gerçekleştirmesine fırsat verdi. Geleneksel kesimler yok oldukça ortaya yeni güç odakları çıkacaktı elbette... Bürokrasi tam da bu ortamda güçlenirken gazetenin ve yeni matbuatın İmparatorluğa

intikaliyle ulemanın yerine aydın sınıf belirip güçlenmeye başladı. Yeni aydın sınıf aynı zamanda bürokraside de etkiliydi.

İngilizler, Paşalar, Tanzimat Devrimi

II. Mahmut ile başlayan yenileşme süreci esnasında kuşkusuz güçlü sadrazamlar bu sefer İngiliz desteğiyle zuhur edince yeni aydınlar da onların yanında dönüştürücü rolü oynamaya başladı. Aydınlar değişim ve dönüşümün önemli bir ayağı oldu; yukardan değişim artık Padişah iradesiyle birlikte dünya sisteminin başındaki İngilizlerin, sonrasında Fransız ve Alman etkisindeki Sadrazamların, paşaların, aydınların, gazetecilerin hatta ulemanın etkisiyle gelişti.

Klasik Osmanlı düzeni bu dönemde tesirini kaybederken kapitalizm yavaş yavaş İmparatorluğa girdi.

Kırım Savaşı'nda ilk borcu İngilizlerden alarak, Düyun-u Umumiye idaresinin tesiriyle artık kapitalizmin ayak sesleri, faiz, borçlanma, anayasalar düzenlemeler, ticaret ve finans konularındaki yasalarla yavaş yavaş duyulmaya başladı.

Bütün bu finansal gelişimlere rağmen Osmanlı devlet adamı kapitalizmin temel kaidelerine geçişi hiçbir zaman sağlamadı. Ne sanayiye, ne toprağı, ne ticareti topyekûn Batı referanslı belli çevrelere, ailelere, zenginlere devretmedi. Sermayeyi, parayı, toprağı, iktisadı sayılı zümrelerin eline teslim etmedi. Fakat yarı sömürge denebilecek finansal tedbirlere de engel olamadı. Borçlanma, kapitülasyonlar, dış yatırım ve hammadde ihracına da ses çıkaramadı. Batı ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehlikesine karşı Rusya; Rus, İngiliz tehdidine karşı Rus ve Alman ittifaklarına giden Osmanlı, sonuçta kapitalizmin sömürgeciliğe varan kısmına, "civilation"a, Batı medeniyetinin sadece kültürel boyutuna tüm karşı çıkan kesimlerine rağmen razı olmak durumunda kaldı. Burada sanayi, bankacılık ve finans gelişmediği halde dindar-orta sınıf eşraf kesimi ticarete ilerledi, etkili bir sınıfa dönüştü.

Dindar orta sınıf / eşraf gerek İttihat Terakki gerek Cumhuriyetin ilk yılları, Demokrat Parti ve 12 Eylül, 2000 sonrasında olduğu gibi siyasette belirleyici konuma geçti. Geçti ama aynı zamanda darbelerin nedeni ya da sonucu olarak doğarken bir yandan da darbelerin hedefine yerleşti. Hem Yeniçeriliğin kaldırılması hem Tanzimat ile birlikte önemli ve keskin virajlar geçildi; bunların başında bir "zihniyet değişimi" olan Müslüman ile gayrimüslimin denk olduğunu kabul etmek gelir.

Kapitalizmin, modernitenin en önemli gelişme amillerinden olan Müslümanı kafir karşısında “geri” kabul ettirebilme iradesi, II. Mahmut ile başladı, Tanzimat ile yasal duruma geçtikten sonra Meşrutiyet ile kavileşti. Her ne kadar yenilikçiler de “Şeriat’a dönüşü” kurtuluşun nedeni olarak görse de, kanuni tüm yenilikler bunun tersini işletti.

Yeniçeriliğin kaldırılması kuşkusuz “tersinden bir darbe” olarak, modernleşme dönemi kültürümüzü, siyasetimizi, fikir hayatımızı belirledi. Fakat tüm kesimler için var olmak aynı zamanda “batışı durdurmak”, “devleti kurtarmak” manasına geliyordu.

Darbeci modernler de gelenekçiler de, milliyetçiler de, Kemalistler de hep “devleti kurtarmak” için harekete geçti. Aydınların ve dünya sisteminin kanatları altındaki devlet erkanının da birinci amacı yukardan aşağı modernleştirme yaparak, zihinleri, itikatları, yaşayışı medenileştirerek “devleti kurtarmak”tır.

Medenileşme başlığı altında yapılanların tümü bir açıdan “darbe-müdahale”dir; mesela şapka inkılabıyla çok farklı gelişmez.

Tanzimat bu bakımdan gelenekçi tavırla yenilikçiliği bir arada yürütebilen “çekingen-ürkek modernleşmedir.” Hala geleneksel olan zihinlerdedir, birden kopulamaz; “gavura gavur denmeyecek” fikri bunun yansımasıdır. Yeniliklerden herhangi bir tepki gelmeyince mesela en önemli “zihni devrim” olan gavur ile Müslümanın denkleştirilmesine ses edilmeyince Meşrutiyet ruhunu çağırarak çok daha rahat olmuştur.

Tanzimat bu bakımdan bir darbe hüviyetine de sahiptir; Mustafa Reşid Paşa gibi medeniyeti yani Batıyı mutlak gören bir dünya sistemi taraftarının, sonraki dönemlerde de Ali-Fuat-Mithat Paşaların yeni darbelerinin başlatıcısıdır.

Tanzimat yeni bir zihniyet getirdi, yeni kadrolar ihdas etti, yeni müesseseler oluşturdu, yeni bir kültür doğurdu, yeni bir iktisadi zihniyeti ikame etti. Padişah güçlüyken bir anda gücü sınırlanmaya başladı; dünya sisteminin, İngilizlerin tesiriyle “Paşalar”, konsolosluklar, şirketlerin temsilcileri, içerdeki mümessiller, Padişah’ı sınırlandırmaya başladı. Tabi buna bir de ayanları ve “yeni aydınları” yani “Yeni Osmanlıları, Genç Türkleri” eklemek gerek. Meşrutiyet’e kadar, “bu ülkede Padişah kadar bizim de söz ve yönetim hakkımız var” diyen bir irade, tamamıyla medeniyetin desteğiyle güçlendi.

Padişah Yeniçeriliği ilga ettikten sonra güçlenirken bir anda geleneksel olmayan kesimler tarafından sorgulanmaya, hırpalanmaya, yıpratılmaya başladı.

Seçim, demokrasi, Parlamento gibi kavramlar üzerinden Osmanlı geleneksel düzeni değiştirilmeye, Padişah'ın yetkileri kısıtlanmaya çalışıldı. Mutlakiyet yavaş yavaş çöküşe girdi. Tanzimat dönemi bir yanılla İmparatorluğun içinden gelen talepler doğrultusunda öbür tarafıyla dış etkilerin sonucunda Osmanlı'daki en esaslı, temelli değişimlerin başlangıcı oldu. Yönetim kadrosu ve anlayışı, ulemanın etkisi, ordu değişti; aydın sınıf diye yeni tür güç odağı sistemdeki yerini aldı. Kapitalizm ve dünya sistemi İmparatorluğa yerleşti, toplum ve kurumlar tamamen kapitalistleşemese bile kanunlar, ekonominin genel yapısı kapitalizmle tanıştı.

Siyaset neredeyse beş yüzyıllık geleneği alt üst edecek kadar ciddi değişimler geçirdi, yenilikler getirdi. Demokrasi, parlamentarizm gibi konular yönetim sistemine dahil oldu. Kültürel manada da sert bir dönüşüm gerçekleşti. Züppe tipinin gösterdiği gibi yeni bir üst sınıf doğdu, tamamen Batılı, Batıyı örnek alan Frankofon, toplumdan kopuk, Batılı adetleri, tüketim nesnelere kullanan, modern okullarda okuyan aydın, okur yazar, kentli, devlet kapısında yer bulan yüksek kültür temayüz etti. Tanzimat döneminde fikir hareketleri bakımından ayrılıklar, yeni ideolojiler belirginleşmedi; kabaca yenilikçi ve gelenekçiler olarak ayrılan kesim Meşrutiyet'te artık farklı kamplarda yer alacaktır.

İttihatçılar ve Meşrutiyet Darbesi

Türkiye'de darbe geleneği İttihat Terakki idaresinin etkisini bariz biçimde gösterdiği Meşrutiyet döneminde ortaya çıktı. İttihat Terakki idaresi darbeci geleneği başlatan ekiptir, İttihatçılık Meşrutiyet döneminin genel karakteristiğini verir; bu dönem dış etkilerin, geleneksel tüm kurumların, tavırların ortadan kalktığı bir dönem oldu. Bu bakımdan Babıali Baskını, Hareket Ordusu modern darbecilik geleneğini başlatırken fikriyatı, kadroları, yönetim biçimini, ekonomiyi tamamıyla değiştirmiş, devlete, yönetime, düşünce hayatına hatta gündelik yaşama yeni renkler, yeni metodlar getirmiştir. İttihatçılar büyük oranda Yeni Osmanlı-Genç Türk hareketinin devamı olan Osmanlı modernleşmesinin ürünü kadrolardan oluşur.

İttihatçılar imparatorluğu Batılı karaktere büründürmeye çalışan modernist zihniyetlidir. Tüm klasik düzene, geleneksel yapıya, dini yorumlara adeta savaş açtılar. Alman ve Fransız etkisi yüksek bu kadrolar, medeniyet kavramı başlığında gündelik yaşamdan dini yapılara kadar pek çok devrimi öngörüyorlardı. Bu anlamda Cumhuriyetçilerin öncülüdürler. Fakat Cumhuriyet kadroları da İttihatçı olmasına rağmen uluslararası bağlantıları nedeniyle farklılık arz ediyordu. Doğan Avcioğlu'nun *31 Martta Yabancı Parmağı* kitabı (Avcioğlu, 1969) Meşrutiyet dönemindeki dış bağlantıları,

Ülkelerin devirdikleri siyasetçileri, İngiliz-Alman etkisini, Pan hareketlerine bu ülkelerin sömürge politikalarının nasıl tesir ettiğini yanlı da olsa kapsamlı biçimde anlatır.

Cumhuriyet dönemi inkılaplarının pek çoğunu ana çizgileriyle İttihatçıların Meşrutiyet döneminde bulmak mümkün. İttihatçılar yepyeni insan, yepyeni ekonomi, yepyeni fikir ve edebiyat, devlet düzeni inşa etme konusunda kararlı davrandılar. Öyle ki İttihatçıların devrimleri Cumhuriyet devrimleri kadar güçlü olmasına rağmen İslamıların engellemesi nedeniyle hayata geçmemiştir. (Tunaya, 2004, 45) İslamılar da Meşrutiyet döneminin bariz aktörleri arasında yer aldılar; fakat İslam'ın temel bazı konularında dirayetli davranmayı başardılar.

Meşrutiyet dönemi aydınlarının İttihatçı olsun ya da olmasın gerilemenin nedeni ve okn engellenmesi konularındaki fikirleri birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılmaz. Zaten döneme rengini de bu geikenlik verir. Meşrutiyet hem fikir hareketlerinin bir arada bulunması hem de hızlı biçimde ayrışması nedeniyle Türk düşüncesinin, siyasetinin hatta ekonomisinin en etkili zaman dilimidir. İmparatorluğun hızlı biçimde oke geçmesi, tedbirlerin derhal devreye girmesi, yeni fikir hareketlerini doğurdu. Tabi burada en esaslı ve öncelikli düşünce İslamılık oldu.

Devletin resmi görüşleri arasında bulunan İslamılık, uzun süre Meşrutiyet idaresinin temel fikriyatını oluşturdu. Bunda tabi uluslararası plandaki gelişmelerin, sömürgeciliğin, Avrupa'daki savaşların, yeni emperyal ideallerin, Almanya'nın tesiri hayli büyük.

İmparatorluk fikrinden yavaş yavaş ulus devlete geçiş bu dönemde gerçekleşti. Osmanlıcılık İmparatorluğun uyrukları, tebaayı bir arada tutmak için en elverişli düşünce sayılırken milliyetçilik hareketi Osmanlıcılığı boa çıkardı. Müslüman tebaayı tutma adına ise İslamılık devreye girdi. Halbuki İslamılık da milliyetçilik hareketleri karşısında donanımlı değildi; İslamılık genel manada sadece İslami durumu ve teklifleri içermiyor aynı zamanda Türk düşüncesinin genel tezlerini de bu dönemde ortaya koyuyordu. İttihad-ı İslam, Cihad hissiyatı ve kafire karşı mukavemeti besleyen kavramlar bu dönemde etkisini yitirdi; Müslüman tebaa ayrılınca fikir hareketleri kendilerine yeni yollar çizdiler. Osmanlıcılık, mmetilik tamamen gözden dt, etnik kalkışmalar bu temel tezleri iflas ettirdi. Artık devletin esas aldığı yönelimler birer ideoloji derekesine dt.

Meşrutiyet bu anlamda İslamılık ve Türkçülük demektir. Zira Sırat-ı Müstakim isimli dergiyi İslamılar, İslam dergisini de Türkçüler ıkartıyordu. Arnavutluk'un elden çıkması, Arap isyanı nedeniyle İslamılığın gözden dmesiyle Türkçülük devlet bürokrasisini, aydınları, orduyu etkisine aldı.

İmparatorlukta kavmiyet duyguları en son kabaran kesim olarak Türkler artık öteki etnik unsurlardan ümitlerini kesti, Türkçülük ideolojisine girdi. Fakat buradaki milliyetçilik-Türkçülük İslami özden uzak, İslam'ı dışta bırakan daha çok seküler kimlikli siyasi-fikri bir harekettir. Balkan savaşlarındaki hezimet Türkçülüğü kamçıladi; Türklüğe eğilim verseydi İmparatorluk yenilmezdi, kanaati psikolojik sınırın aşılmasına neden oldu. (Safa, 1990, 30-34)

İttihatçılıkla beraber ideolojiler belirginleşti, netleşti. İttihatçılık yanında Balkan Savaşları ve sonrasındaki I. Cihan Harbi Türk düşüncesini belirlerken keskin bir dönüşümü başlattı. İdeolojiler artık fluluktan çıkıp netleşti.

Sosyalizm bile bu ortamda kendine bir yer bulmaya çalıştı. Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık kadro, tezleri, matbuattaki yeri itibariyle kendine özgü yerine oturdu. İttihatçılar burada Türkçülüğü Kazanlı-Azerbaycanlı yazarların da belirlediği tarzda işlerken kendine özgü yeni sentezler de geliştirdi. Meşrutiyet aydını, İttihatçılar İslamcılar gibi hurafe, bidat karşıtı bir tutum takındı; geleneği de tasfiye etmeye çabaladılar. Bu açıdan "milli" söylemi ağırlık kazandı... Milli film, milli edebiyat, milli müzik, sade milli dil... hatta Cumhuriyet'in hayata geçirebildiği Arap alfabesini kaldırma girişimi gibi pek çok görüş tartışıldı. Milli vurgusu bütünüyle İttihatçıların değil, İttihatçıların içinde güçlü bir eğilim olan İslamcı kadroların yönlendirmesiyle gerçekleşir. Buna ek olarak İttihatçılar tam da darbeciliğin bir sonucu olarak siyasal sistemde değişiklik yaptıkları gibi ekonomiye de damgalarını vurdu. Milli İktisat kavramı, yerli zenginler, burjuva imal etme projesi onların vasıtasıyla hayata geçirildi. Bu proje zaman zaman Cumhuriyet döneminde, muhafazakar iktidarlarda da uygulansa bile beklenen tesiri göstermedi. Dünya sisteminin merkez-çevre modeli bu tür "milli iktisatlara" müsaade edecek cinsten değildir.

Öyle ki Meşrutiyet döneminde iyi veya kötü kendini kabul ettiren sosyalizm bile milli kavramına yaslanmadan edemez. Sosyalizmi memleket gerçeklerine uyarlama (Tunçay, 2012, 44) düşüncesi kendisini 27 Mayıs sonrasında da belli eder.

Cumhuriyet Kırılması

Türk düşüncesinin kırılma dönemlerinin en önemlisi kuşkusuz Cumhuriyet'in ilan edilmesi değil ama Kemalistlerin iktidarlarını kavileştirmesiyle gerçekleşti. Birinci Meclis'in tüketilip İkinci Meclis'in ikamesiyle beraber inkılapların önü açıldı. Hilafetin kaldırılması, Teşkilat-ı Esasi, Takriri Sükun devrimlerin yapılmasını sağlarken İzmir Suikastı sonrasındaki idamlar, 150'likler de bu dönemi darbe ve müdahale etkisi yaratacak

değişimlerin kapısını araladı. Cumhuriyet idarecileri İzmir İktisat Kongresi'ni erken dönemde gerçekleştirse, devletçiliği benimsese, hür teşebbüsü teşvik etse bile tam manasıyla iktisadi bir temel atamadı. Bu anlamda tam manasıyla dünya sisteminin çevre ülkeler konumunda kalan Cumhuriyet Türkiye'si, Tek Parti Kadro dergisi vasıtasıyla kendine ideolojik temel inşa etmeye kalksa da Celal Bayar-İsmet İnönü arasındaki anlayış farkının, liberalizmle-devletçiliğin tonlarının nasıl uygulanacağı haricinde belirgin bir tartışma da açamadı.

Cumhuriyet'in bir ideolojisinden bahsetmek çok doğru olmaz. Nutuk'un çerçevesini çizdiği Mustafa Kemal'in fikirlerinden kotarılan ve 6 Ok ile sistemleştirilen temel ilkeler bir ideoloji değildi; oradaki ilkeler öteki ideolojilerin temel mantuklarını ihtiva ediyordu. Fakat bir gerçek var ki, yazı, Türkçe ibadet, üniversiteler, İslamcı – Osmanlı bakiyesi ulema ve aydınların tasfiyesi, matbuatın yasaklanması tam manasıyla bir devrim olmuştur.

Seküler ve laik görüşlerin hepsini ihtiva eden Kemalizm milliyetçiliğe hassaten Mustafa Kemal'in muarız ve rakibi Enver Paşa'nın ideolojisi Turancılığa şüpheyle yaklaşır. Ziya Gökalp'in kitapları 1939 yılına kadar yayımlanmaz, fikirleri iktidarda olsa bile kendisi unutturulmak istenir. Milliyetçilik Atatürkçülükteki karşılığıyla vatanperverlikle sınırlandırılır, seküler damarıyla varlığını korur ama bir Türkçülük halini almaz. Zaten Meşrutiyet'in Türkçüleri de kendilerini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası içinde daha liberal akıma oturarak ifade ederler. Zeki Velidi Togan başta olmak üzere Türkçüler-Turancılar tasfiye edilmiştir. İslamcılık düşüncesi en başta gelen yasaklılardanır. Akif'in gönüllü sürgünü en karakteristik olanı... özellikle 1933 üniversite tasfiyesi, Darülfünun'un kapatılması İslamcı kadroyu tamamen etkisizleştirdi.

Matbuatın İstiklal Mahkemeleri'ne çıkması, Matbuat Kanunu, dil devrimi, dinde reform çabaları, Türkçe ibadet İslamcı görüşleri bütünüyle yer altına itti. Sosyalizm İstiklal Harbi esnasında Bolşeviklerin desteği için müsaadeye mazhar görülse de sonradan ezildi, 40'lı yıllara kadar bir varlık gösteremedi. Kemalizm siyasi dönüşüm konusunda radikal bir karar alarak önce saltanatı sonra hilafeti kaldırdı; bir dünyayı bitirdiler yani.

Kültürel açıdan yukarıdan dönüşümün en klasik örneğini Kemalizm verdi, sadece kurumları, devlet organlarını, matbuatı değil devlet eliyle giyim kuşamdan musikiye kadar pek çok yaşama biçimi, hayat tarzını değiştirme sürecine girildi. Alaturka musiki bile bundan nasibini aldı. Bilhassa Cumhuriyet inkılaplarıyla birlikte Türk düşüncesi "tarzı hayat" üzerine oturmaya başladı, aradaki meselelerin geneli yaşamın İslamiliği ve sekülerliği üzerinde gelişti. (Safa, 1990, 57)

Kemalist inkılapların hayata, siyasete, fikriyata temaslarında kuşkusuz dünya sistemiyle girilen mücadelenin büyük rolü var. İngiliz dünya sistemi çok etkindir, Lozan ile beraber Türkiye bir vatan haline gelirken, mütarekede İstanbul'a ayak basan Batılılar şehri terk ettiler. Fakat Ayasofya'nın müze yapılmasından hilafetin kaldırılmasına kadar pek çok değişiklik dünya sisteminin, İngilizlerin müspet karşılayacağı şekilde gelişti.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası açıldıktan kısa süre sonra kapatıldı; Anadolu'nun dört bir tarafından çok yoğun destek gören bu partilere İstanbul'daki halk bile destek verdi. Millet sürecin içindeyken kendisine reyi sorulduğunda tavrını koyabildi fakat güçlü devlet organları vasıtasıyla yeni bir rejim şekillendi. Burada ne Türkçü akım ne İslamcı akım ne de ikisinin sentezleri kendine yaşam hakkı bulabildi; fakat bu topraklardaki eğilimlerin hepsi "ulusçuluk" çerçevesinde formüle edilerek yeniden tasarlandı.

Demokrat Parti iktidarına kadar Cumhuriyet idaresi yeni bir insan, yeni bir toplum, yeni bir sistem için elinden geleni ardına koymadı ama bunların hiçbirisi tutmadı. Kemalist ulus inşası belli bir aşamaya kadar yerli yerine otursa da yeni bir ulus hayali tam manasıyla gerçekleşemedi. Kemalizm Türkiye'de İslam'ın yada Osmanlı geleneğinin yerine yeni bir değer inşa edemedi. Ne tarih algısı, ne din yorumu etkili oldu; dilde ve gündelik hayatta cebri yöntemleri kullandığı için belirgin bir başarı gösterse bile kendine özgü düşünme biçimini topluma yaygınlaştıramadı.

Türk dil ve tarih kongreleri, İslam öncesi kaynaklar üzerinden bu ulusu şekillendirmek istese de tarih buna izin vermedi. Anadoluculuk fikriyatı çerçevesinde sonradan Mavi hareketi adını da alacak şekilde Anadolu uygarlığı fikrine yaslanan bir temel akım kaldı. Yine dönemin Dergah dergisinin tesirindeki Anadoluculuk tezi de Kemalist idare nezdinde kabul görmedi. Ne İyon Uygarlığı ne İslam ile şekillenen Anadoluculuk Kemalizmin düşünce yapısını şekillendirmeyi başardı, Cumhuriyet idaresi biraz da siyasal ve pragmatist yaklaşımla 6 Ok üzerinden bir zemin kurmaya çalıştı. CHP esasında devletin, sert, iddialı, kurucu nitelikli fikir akımlarını ve ideolojileri içselleştirmek, devletleştirmek için kullandığı bir araç fonksiyonu görür. Faşist ideolojilere yatkınlığı bir anda ABD ile demokrasinin gelmesiyle değişir; sosyalizmi devletin yapabildiğini göstermesi açısından "ortanın solu" ideolojisini geliştirir. Sonradan Alevi ve Kürtçülüğü de bünyesine katar, ulusalcı ve İslami renkleri de...

Faşist Rejimler, Tek Parti'nin Değişen İdeolojisi

İki dünya savaşa arasında Avrupa'da faşist yönetimler güçlendi. Naziler, Mussolini, Salazar gibi idarecilere elbette Sovyetik coğrafyadaki yine diktatörleri eklersek Türkiye'nin bu süreçten kendini kurtarması çok da kolay değildir; Tek Parti idaresindeki pek çok uygulama, yönetim biçimi güçlü, otoriter niteliktedir.

CHP devlet partisi olarak tüm kamuya hakimdir, gösteriler ve törenler aynen Almanya'da, Sovyetler'de olduğu gibi şaşaalı gerçekleşir, sıkı, disiplin ön plandadır. Kalkınma kavramı aynen bu ülkelerdeki gibi tüm toplumun katıldığı seferberlik gibi düşünülür. Ziya Gökalp'in Durkheimcı bireyin toplum için, toplum içinde eridiği tezi Tek Parti'de hayata geçirilir. Kadınlar, çocuklar, gençler 6 Oklu ideolojiyle birer nefer olarak tasarlanır... Elbette Meşrutiyet döneminde kurulun Türk Ocağı gibi Türkçü ideolojiyi taşıyan kurumlar bu dönemde 6 Oklu Kemalist ulusçuluğu sistemleştirir. Fakat gerek kurum içinde ve aydınlarda gerek Cumhuriyet idaresinde karşılıklı rahatsızlıklar da mevcuttur. Bunlara ek olarak Halkevleri, Köy Enstitüleri DP dönemi dahil etkisini, etkinliğini sürdürür; seküler, Kemalist ideolojiyi "cahil halka" taşıyan, halkı Batılılaştırmaya matuf eğitim sistemini sosyal ayağıyla birlikte kotaran, müzikten sanata kadar medenileştirme ameliyelerini yerine getiren bu kurumlar hayatı sadece "ilerici-gerici" ikileminde okumaktan öteye gidemeyecek derecede bağınazdır.

Tek Parti uluslararası gelişmeleri de dahil olmayı düşündükleri Batılılaşmanın her türlü çağdaş halini de "ulus devlet" için tehdit olarak gören, kapalı, tekdüze bir hayatı yücelttiler. Cumhuriyet idarecileri İmparatorluk vizyonunun tümünü Lozan'da bıraktılar; "pan" hareketlerini tehdit olarak görüp "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi etrafında İttihad-ı İslam'ı, Turancılığı, Enternasyonal'i düşman diye niteledi. Ekonomide içe kapalı, siyasette içe kapalı, dış politikada içe kapalı, düşüncede ve matbuatta içe kapalı, yeniliklere karşı bir 6 Ok rejimi Mustafa Kemal'in vefatı, İnönü'nün İkinci Adam olması, II. Dünya Savaşı ile birlikte yeni bir döneme girdi.

Dünya sistemi değişim sancıları yaşarken aynı sancıları Türkiye'de çekti... Savaşın kızışmasıyla birlikte Türkiye hangi tarafta yer alacağını bilemedi. Bir yandan Nazilere bol miktarda krom satıyor, ülke içinde milliyetçilik dalgasına izin veriyor, Cumhuriyet Gazetesi ve matbuat faşist rejimlere selamlar gönderiyor, Hitler bıyıkları yaygınlaşıyor öte taraftan İngilizlerin savaşı kazanmasından, kazandıktan sonraki tavırlarından korkuluyordu.

Sistemde kimin kazanacağına göre yönünü belirleyecek olan Kemalizm Almanya ve İtalya'daki, bilhassa Recep Peker Mussolini tarzı faşizmden

etkilendi. Hatta Peker Faşist Parti'yi ziyaret bile etti. Milli Şef kavramı Führer, Duçe gibi unvanlar gibi yerleştirilmeye başlandı. Almanların Yahudi karşıtlığına benzer tarzda Varlık Vergisi üzerinden başta Yahudiler olmak üzere bir linç kampanyası başlatıldı. Benzer tarzda milli kavramı etrafındaki linç hareketleri modernleşme tarihimizde sıklıkla yaşandı. 6-7 Eylül olaylarında gayrimüslimlere karşı bir linç kampanyası kısa sürede yağmaya kadar dönüştü. "Kendinden olmayana yaşam hakkı tanımama" ilkesi, Kemalist ideoloji dışı güçlere uygulanırken zaman zaman gayri Müslimlere de yapıldı. Fakat linç kampanyasının elbette Demokratları kısıtirma, sıkıştırılmaya matuf olarak düzenlendiği de aşikardır.

Türkiye'ye bir yön verme çabalarının sonucunda dönem tam anlamıyla Selim Deringil'in tabiriyle *Denge Oyunu*'na dönüştü. Tabi bu esnada 1939 yılı bir başka darbe-müdahaleye de sahne oldu; İnönü Mustafa Kemal'in izlerini silmek için önemli icraatlar gerçekleştirdi. 150'likler affedildi, her türlü muhalifin üzerindeki baskılar gevşetildi, Cumhuriyet'i kuran kadrodan tasfiye edilenler, başta Kazım Karabekir olmak üzere tekrar siyasetin içine çekildi, Hareket dergisi gibi gayriKemalist yayınlara müsaade edildi, görece bir gevşeklik yavaş yavaş belirginleşti. Bunu elbette Kadro Dergisi çevresi gibi kesimler Atatürk'ün inkılapçılığından kopulduğunu düşünür. (Aydemir, 1968, 21)

Denge oyununun sonucu olarak farklı ihtimallere dayanan düşünce yapıları kendilerini ifade etmeye başladı, Ziya Gökalp yeniden basıldı, Türkçü ve İslamcı kökenler başlarını göstermeye başladı. Hatta belirgin bir sol-sosyalist toparlanma da gerçekleşti. Büyük Doğu'nun yayın hayatına girmesi Kemalist yumuşamanın işaretleri arasındadır. Türkçü – Turancı kesim 2. Dünya Savaşı'ndan önce elit bir konumdayken savaşla beraber yaygınlaşmaya, yeni dergiler yayınlanmaya, matbuaatta ağırlık kazanmaya başlıyor. Ergenekon, Bozkurt, Orkun gibi dergiler, Türkçü-Turancı kesim İnönücü olurken "emret ölelim" bile diyebilmektedir. "Rodos'tan Altaylara kadar Türk coğrafyası" fikri, sonradan Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanır. Bilhassa Sovyetlerin dağılmasıyla Türk coğrafyasıyla ilişkileri geliştirmek adına Adriyatik-Çin Seddi vurgusu güçlenir. Fakat Türkçü bu eğilimin gidişatı uzun sürmez Almanya'nın yenilmesi, müttefiklerin tepkisinden çekinme nedeniyle Türkçü-Turancı kesim derdest edilir, dergileri kapanır, kendileri hapsi hatta tabutlukları boylarlar. Churchill'in kızgınlığı bu sa-yede biraz olsun telafi edilir.

Türk düşüncesinin atakları bu nedenle büyük oranda siyasal gelişmelere, hassaten dünya sisteminin gidişatına bağlı şekillenir. Sosyalistlerin de akıbeti benzer biçimde gelişir. Cumhuriyet boyunca Türkiye Komünist

Partisi üzerinden yürütülen komünist-sosyalist faaliyetler İstiklal Harbi'nde Rus yardımına bağlı olarak bir ara gevşese de sonrasında komünizmin hiçbir faaliyetine müsaade edilmez, parti kapatılır, gözetim uygulanır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan 1950'lere kadar geçen süredeki belirsizlik, savaşı kimin kazanacağı, dünya sisteminin başına geçen ABD'nin tavrının ne olacağı kestirilemediği için komünistlerde belirgin bir varlık göstermeye başlar. 1946 yılında yedi adet sosyalist kimlikli parti kurulur fakat bunlardan sadece iki tanesi Şefik Hüsnü'nün öncülük ettiği Türkiye Emekçi ve Köylü Partisi (TEKSP) ile Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) kalıcı ve etkili olur. (Yıldızoğlu, 2007, 42) Fakat ABD'nin sistemi oturtmaya başlaması, Soğuk Savaş'ın yürürlüğe girmesiyle birlikte antikomünizm yaygınlaşır, sol karşıtlığı zirveye çıkar, başta iktidardaki DP olmak üzere milliyetçi-muhafazakar-İslamcı kesimin tamamı antikomünizmi varoluşsal boyuta taşır.

İslamcılık düşüncesi ise İnönü döneminde yavaş yavaş ilk yayınlarını çıkarmaya başlar. Hareket ve Büyük Doğu Dergileri başta olmak üzere süreli yayınlar belirginleşir. CHP Amerika'nın dünya sisteminin başına geçeceğini anlamasından sonra DP'nin önünü de kesmek, İslami yasakları gevşetmek için 1947 yılında türbelere ziyaretten, Hacc'a gidişe kadar bir takım yasakları kaldırırken hala matbuatta İslamcı tezlerin savunulmasını, ezanın aslıyla okunmasını yasaklı tutmaya devam eder. İnönü dönemi, ne ekonomik ne siyasi ne kültürel bazda kendine özgü bir dönem olmuştur. Tam manasıyla dönemin ruhuna uygun olarak Tek Parti, 6 Ok ideolojisini İtalyan-Nazist faşizm ile birleştiren, tavrını ortaya koyamayan otoriter bir idare ile Türkiye karşı karşıya kalırken, Naziler ile İngilizler arasında gidip gelen konjonktürde tüm ideolojiler, fikir hareketleri ve ülke içindeki muhalifler kısmi serbestlik yaşamış, Türkiye tam manasıyla kendi iradesi dışında, kendi gücünü kullanamayacağını dünya aleme göstermiştir.

Türk düşüncesinin dünya sistemi ile birebir bağlantılı olduğu bu dönemde netlik kazanırken özellikle Yalta düzeniyle, ABD dünya sisteminin Türkiye'yi doğrudan denetimli serbestlik metoduyla kontrol ettiği çok yakından takip edilmiştir.

Demokrat Parti Sonrası Sınıflar

Türk düşüncesinin, siyasetinin, ekonomisinin, kültürünün, kadro yapısının sert ve keskin dönüşümlerinden biri de Demokrat Parti iktidarıyla gerçekleşti. Öncelikle belirtmek gerekir ki Cumhuriyet idaresinin Türkiye'de yaptığı dönüşüm ve değişimler etkisini sürdürse bile, Demokrat Parti'nin, ANAP ve AK Parti'nin etkisi Cumhuriyet inkılaplarını aşacak boyuta

hiçbir zaman gelmedi. Fakat DP Osmanlı izlerinin artık tamamıyla tüketip Tek Parti'nin varlığını gösterdiği ortamda, sadece 27 yıllık dönemi fikriyat, kadro, siyasi uygulamalar, dini, kültürel açıdan rehabilite etmişlerdir. Ezanın aslıyla okunması en klasik dönüşümdür! Bu dini serbestliklerin açacağı yarıklar en baştan tamir edilmek amacıyla Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılmıştır.

1945 sonrası Türkiye'de plüralist çoğulcu topluma geçişi ifade eder. (Gevgilili, 1989, 51) Fakat bu çoğulculuk Türkiye'nin önünü açacak yeni gelişmeler, yeni siyaset, fikir ve kültür hayatına olumlu tesirlerde bulunmaz. 27 Mayıs idaresi anayasal manada bu çoğulculuğu destekler görünse de aslında kökünü kurutacak, onları deforme edecek çok başlılığı, parçalanmayı destekler.

Demokrat Parti iktidarı büyük oranda eşrafın desteklediği bir harekettir. Eşraf İttihat Terakki iktidarında ve Cumhuriyet idaresince geri plana itilse de 19. yüzyılda etkili olmuş, İstiklal Harbi esnasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin omurgasını oluşturmuştu. DP ile beraber eşrafa yeni iktisadi sınıflar da girmeye başladı. Eşraf partileri, sonraki yıllarda KOBİ'ler, Anadolu sermayesi siyasette, iktisatta görece belirginlik kazandı; zaman zaman İstanbul büyük burjuvazisiyle, İttihatçıların ürünü milli burjuvaziyle kavga etti, çoğunlukla yenildi, tasfiyelere uğradı. DP döneminden itibaren dünya sistemi klasik merkez-çevre formunda Türkiye'ye hala imalat sanayiini dayatırken neoliberal dönemin ilk zamanlarında bile Türkiye'ye büyük kapitalist şirketlerin yatırımları kısıtlı kaldı.

2000'li yıllara, küreselleşmenin Türkiye'yi istila ettiği döneme kadar dış yatırımlardan çok içerde ucuz, kalitesiz, sömürüye yatkın komprador iş adamları, İstanbul büyük burjuvazisi çevre ülke olmanın getirdiği bürokrasiyi yürüttü. İşçi sınıfı, görece kalkınmaya bağlı olarak yeni tesisler, sanayileşme ile genişledi, kırdan kente göç başladı, tüketime dayalı ekonomi, imalat sanayi ile birleşti... Memur kesimin, ordunun etkinliği daha geri plana itilirken serbest piyasa-kapitalist ekonomi sektörlerinde canlanma meydana geldi. Bu tabii diğer sınıfları doğrudan etkiledi, bundan memurlarda, Cumhuriyet'in gedikli elitleri de payını aldı. Doğal olarak yeni sınıflar, güçlenen kesimler kendi kültürlerini, siyasal anlayışlarını, fikri zeminlerini kamusal alana taşımanın kaygısını gütmeye başladı. Kırdan kente göç demek şehirleşme manasına geldiği için yepyeni kültürler ortaya çıktı. Bunun tesirlerini sonraki yıllarda özellikle 70'lerde çok daha net görmek mümkün oldu; gecekondulaşma, arabesk, varoş kültür, ara sınıflar, DP dönemi iktisadi yapısının sonucudur.

İşçi sınıfının güçlenmesi, siyasallaşması, TİP ile Meclis'e girmesi, sendikacılık, eylemler, gösteriler, hak arama mücadeleleri, ekmek kavgaları 70'li yıllarda sağ-sol çatışmasının alt yapısını oluşturdu. İşçi sınıfının bu derece güçlenmesi siyasal iktidarlara birlikte devlet organlarının tedbir almasını da beraberinde getirdi. 12 Eylül rejimi bu açıdan neoliberalizmin de tesiriyle işçi sınıfını, buna bağlı siyasallığı, sendikal hareketleri oldukça pasifleştirdi.

Amerikan Hayat Tarzının Yerleşmesi

DP döneminin önemli sonuçlarından biri de küçük burjuvanın belirmesidir; kentleşmeyle birlikte hizmet sektörüne bağlı olarak kent kültürünü edinmeye, yaşamaya çalışan taşra kökenli ara sınıflar da doğdu. Türk toplumu DP'den evvel üst ve büyük oranda köylülerin oluşturduğu alt sınıflardan müteşekkilen, Demokratların iktisadi, siyasi kültürü ara sınıfları doğurdu. Batı kapitalist toplumları kadar olmasa bile bir orta sınıf oluşmaya başladı. Sinema, tiyatro, müzik, popüler kültür, kitap-dergi-gazete gibi entelektüel-kültürel faaliyetler çeşitlenmeye, yepyeni kültürler zuhur etti.. Küçük burjuva da bilhassa Amerikan dünya sisteminin ürettiği, popüler-tüketim merkezli kültürü edinip, taşımaya toplumun alt sınıflarına aktardı. Küçük burjuvanın dertleri, sıkıntıları, meseleleri yeni romanlarda, hikayelerde, filmlerde yavaş yavaş biçimlendi.

60'ların ortasından itibaren dünyadaki felsefi akımlar, varoluşçuluk, hippilik edebiyata, müziğe transfer oldu. Rock, caz, alaturka, halk müziği eksenli yeni eklektik müzikler, Anadolu rock, hafif pop müzik, pop formunda türküler köklerini keşfetmeye çalışan küçük burjuvada yer buldu. Köy filmleri, destansı anlatımlar, Anadolu insanının dramı, toplumdaki kıyııcı adaletsizlikler, ağa-bey-idareci zulümleri, küçük insanın birbirine yaptığı zulümler, haksızlıklar, saf aşklardan küçük burjuvanın, tüketim toplumunun gel geç ilişkileri, acılar, parasızlık, itilip kakılma müziğe, sinemaya, edebiyata girdi.

Lümpen kültür varoşların şehirleri istilasıyla yaygınlaştı, tüketim ve pop kültür, klasik yapıyı marjinalleştirdi, bu fikir hayatında da tesirlerini gösterdi. Sağ ve sol olarak hayata bakan düşünce hayatı kaynaklarıyla temasa geçmeye çalışırken öte taraftan gecekondu-varoş kesime hitap edebilecek siyasal zemin adına fikri yapısını aktüel olana göre ayarlar oldu. Sürekli göç, sürekli köylü-taşralı zihin, varoşun-arabeskin dili fikir hayatına da, sinemaya da, gündelik yaşamın tüm kılcallarına da girdi. Moda, giyim kuşam, yeme içme kültürü de bundan etkilendi.

ABD yaşam tarzının fast food-ayak üstü formlarının hepsi, kullan-at anlayışının tamamı 70'lerle birlikte gündelik hayatı etkiledi, fikir ve siyaset dünyasına tesir etti, "naylon" kavramı insan ilişkilerinden, iktisadi hayata, entelektüel faaliyetlere kadar suni kelimesiyle birlikte algılandı.

Meşrutiyet döneminde, Osmanlı Batılılaşmasının yaşandığı yıllarda yüksek kültür, üst sınıf Batılı yaşam biçimini hayatına geçiriyordu, Batılı hayat alt sınıflara hele ki İstanbul dışına çok az ulaşıyordu. Cumhuriyet idaresi kültürü, Batılı gündelik hayatı, giyim kuşamdan eğitime kadar "so-kaktaki insan"a ulaştırmanın, zorla dönüştürmenin mücadelesini verdi. DP ile başlayan Amerikan hayat tarzı ise kırdan kente göç, kapitalist iktisadi yapının genişlemesi, tüketim kültürü ve popüler kültürün yaygınlaşması, biraz da küçük burjuvanın, kentlerde ortaya çıkan yeni orta sınıfın sonucudur. Burada en dikkat çeken ise 12 Eylül'ün Türkiye'ye taşıdığı neoliberal kültürün bir zorlama, devletin projesi, üstten emirle değil tabandan, gönüllü biçimde elde edilmesidir. Bu açıdan başta televizyon olmak üzere iletişim ve ulaşım imkanlarının genişlemesi, sonraki dönemlerde internet artık küresel dünyada kültürü de küreselleştirir.

Devlet kültür hayatına, fikriyata doğrudan karışmadığı dönemlerde bile bazı "sihirli dokunuşlar" yaptı. Başta üniversite ve asker tasfiyeleri kadroları ve fikir hareketlerini yönlendirdi. 1933 üniversite reformu, 27 Mayıs ve 12 Eylül tasfiyeleri eğitimde etkili oldu. Bunun yanında devlet kurumları aracılığıyla da yön vermeyi sürdürdü. TRT, Türk Dil Kurumu, YÖK, Anayasa Mahkemesi, Talim Terbiye Kurulu vasıtasıyla kültür ve eğitim belirli kanallarda akmaya başladı. 27 Mayıs ve 12 Eylül kurumları ihdas edip yenilerken siyaseti ve fikriyatı da dizayn etti. Alaturkayı bile yasaklayan Cumhuriyet idaresi meyhane müziklerini alaturka diye tanıttı; arabesk ve hafif müzik sonrasında pop toplumun geldiği kültürel düzeyi gösterdi. Bu bakımdan tiyatro kısmen orta sınıfa hitap etse de bale, klasik müzik, piyano üst sınıfın ayrıcalığı olarak kalmayı, orta sınıfın beyazlaşma simgesi olmayı sürdürdü.

Film sektöründe de belirgin yönelimler gözlemlendi. 60'lı yıllarda toplumsal meseleler, köy gerçekliği, insan gerçekliği, saf ve sahici yaşam biçimleriyle birlikte anlatılırken 70'lerden sonra komünizm tehlikesine bağlı olarak tarih ilgisini ortaya çıkaran yapımlar, ekonomik krizler ve sağ-sol çatışmasını örtecek komediler yaygınlaştı. Bu açıdan Kara Murat, Battal gazi gibi filmler sağa yönelik millilik arayışlarını karşıladı; buna mukabil sağın İslami renginin arttığı, solun öne çıktığı dönemlerde de İslamsız bir Türk-lük neticesinde Tarkan, Karaoğlan filmleri ağırlık kazandı.

Tabi bu dönemde sentezlerden dolayı Türk İslam vurgularına bağlı olarak da “milli sinema” akımı belirdi. Fakat 80 sonrasında bakıldığında darbelerin aydınları, ideolojileri bir anda silip atması çöküntüyü artırdığı için bireysel, içe kapanık, toplum meselelerinden küçük burjuva dertlerine eğilen bir sinema, mafya filmleri öne çıktı. 12 Eylül öteki darbeler gibi bariz biçimde kültürü, siyaseti, fikriyatı, kadroları ve tabi ekonomiyi belirledi, yönlendirdi.

ABD İmparatorluğu'nun İş Başı

İsmet İnönü Amerika Birleşik Devletleri'nin farkına erken vardı. ABD'nin dünya sisteminin başına geçtiğini anladı; gerekli tedbirleri aldı ve 1 Kasım 1944 tarihli Meclis açılışında Türkiye'nin demokrasi prensiplerine göre idare edileceğinin bir anlamda garantisini verdi. Hatta o derece iktidarını korumak istiyordu ki, ABD'ye haber bile yoluyordu. (Ekinci, 1997, 273, 275) CHP içindeki rahatsız gruplar tam da bu ortamda öne çıkmaya başlayıp değişen dünyada Türkiye'yle birlikte kendileri de yerlerini almanın hesabını yapmaya başladılar. 4'lü Takrirciler rahatsızlıklarını dile getirerek CHP'den ayrılık süreçlerini başlattı, DP'nin temellerini de attılar.

Demokrasinin gelişinin herkes farkındadır. Zaten Türk aydını dünya sistemi karşısında, uluslararası gelişmelerin yönünü hiç sorgulamadan kabule yatkındır. Sosyalist Zekeriya Sertel de ABD demokrasisini alkışlar. Yeni dünya sistemi Yalta anlaşması ve Postdam Konferansıyla netleşir. (Ekinci, 1997, 64)

Demokrasinin gelişi, ABD'nin 2. Dünya Savaşı'nı kazanmasından sonra dünyaya nizam verilen anlaşmalarla sağlandı. Elbette peşinden Soğuk Savaş geldi... Soğuk Savaş demek Rusya'nın merkeze düşman olarak alınmasıyla dünyayı bir şekilde idare etme manasına gelir. Sovyetler'in Türkiye'yi Kars-Ardahan ile tehdit etmesi Türkiye'yi doğrudan ABD'nin ve onun belirlediği dünya sisteminin kucağına attı. BM, NATO gibi temel örgütlenmelere girebilmek için sadece o paktta bulunduğunu ikrar etmek değil aynı zamanda Kore Savaşı'nda “şehit” verilmesini, sistem için fedai olabileceğini ispatlamasını istemiştir. Kore'deki bu şehadetin ardından Türkiye'de Sovyet tehdidi antikomünist hareketlerin devlet eliyle desteklenmesine kadar vardı.

Türkiye'de solun Stalinist kimliği, Sovyet desteği bulunsa da 60'lı yıllardan sonra farklı arayışlar biraz da antikomünizmin etkisiyle izah edilebilir. Demokrasinin gelmesi, ABD'nin sisteme geçmesi dünyada 2. Dünya Savaşı'yla oluşan kargaşanın, bıkkınlığın suhulet ve huzur arayışıyla meşrulaştırıldı; ABD artık “dünya sulhunu” koruyan, barışın güvencesidir.

(Yetkin, 1995, 21) DP'nin iktidara gelmesi, Türkiye'nin ABD'nin yanında yer aldığını deklare etmesi de bir bakıma "darbe"dir. Mecbur tutulan bir ülke, güçsüz, zayıf ve her an istilaya uğramaktan korkan, beka kaygısı içindeki insanlar kendilerine sunulan teklifi bir şekilde kabul eder. Bu teklif gönüllülük esasına dayansa da Soğuk Savaş'ın mantığına uygun olarak bir düşman algısı üzerinden gönüllülüğü içerir.

ABD dünya sistemine dahil olan Türkiye'de 27 yıllık Tek Parti iktidarı düşman değildir, düşman Sovyetik idealleri taşıyan, demokrasiyi dolayısıyla statükoyu bozmaya kalkın her türlü oluşumdur. CHP'nin dine karşı uygulamaları da "demokrasiye zarar verir." Dolayısıyla demokrasi yani ABD dünya sistemi, özgürlükleri, dini, muhafazakarlığı, milliyetçiliği hatta yerli sol hareketleri tehdit olarak görmez; ABD dünya sistemi bu akımların ülkeyi domine edebilecek, dünya sistemine, çarkın dışına çıkmayı öne çeken aşırı, iddialı yönlerini tehlike kapsamına sokar.

ABD-DP Statükosu

Yeni ABD-DP statükosunda Sovyet yanlılığı dinsizlik, vatan hainliği, namus düşmanlığı olarak lanse edilirken ABD tarafında olmak dindarlık, vatanperverlik ve namusluluk olarak görüldü. (Kaçmazoğlu, 1998, 69). Dönemin milliyetçi, muhafazakar, İslamcı aydınları komünizme karşı çıkarken, sık sık bu namus meselesine, vatan ve din düşmanlığını öne çıkarır. Antikomünizm Necip Fazıl'dan, Nurettin Topçu'ya kadar bütün dini hassasiyeti, milliyetçi, muhafazakar kimliği bulunan aydınları etkisine alır, yazılarının baş köşelerine yerleştirir.

Bu açıdan özellikle vurgulamak gerekir ki komünizm korkusu "sağın renkleri"ni bir arada tutmaktadır. 27 Mayıs sonrasında özellikle 1965 sonrasında Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel'in, bürokrasiye yakınlaşık partiyi DP varisi olmaktan çıkarmaya matuf uygulamaları, 27 Mayıs'ı yapanlardan kopan Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni ele geçirmesinin ardından milliyetçi, İslamcı, muhafazakar ayrışması başlarken 70'lerde artık saflar netleşmiştir. Sosyalizmin, komünizmin varlığı kadar İslamcılığın hatta Turancılığın da siyasal boyutları aynı düzeyde tehlikelidir. Demokrat Parti idaresi bu açıdan Tek Parti'nin ABD dünya sistemine zarar verebilecek uygulamalarını kaldırırken, İslamcı, komünist, sosyalist, Türkçü eğilimlerin de "ileri gitmeleri"ne müsaade etmeyen "yeni bir statüko" kurdu. Bu da darbeler ve müdahalelerde olduğu gibi fikir hareketlerinin, kültürün, siyasetin, ekonominin, kadroların değişmesini sağladı. Artık İslamcılık, milliyetçilik, muhafazakarlık bir ve beraberken yavaş yavaş kendi seslerini bulmaya başladı.

Sosyalizm, antikomünizm dalgasıyla sadece fikri düzeyde kaldı, her yeni statükoda, darbe sonrasında olduğu gibi hainler, fitneciler, işbirlikçiler temizlenir. DP ile büyük bir tasfiye de gerçekleştirildi, yepyeni kadrolar ikame edilmeye çalışıldı.

Ekonomide kapitalizm, “küçük Amerika” ideali yerleşti, tüketim toplumu ve popüler kültür, yani yeni Amerikan hayat tarzı evlere, topluma yerleşmeye başladı. Bu temel göstergeler açısından Demokrat Parti tam manasıyla bir darbe dönemi hükümeti vasfı gösterir. Tek Parti'nin uzak durduğu, karşı olduğu tüm kesimler, fikirler, ekonomi anlayışı, siyaset tarzı “kontrollü ve denetimli olarak” sisteme girdi. ABD dünya sistemi siyasi hareketlerin, düşünce akımlarının kontrollü olması esasına özen gösterir.

Demokrat Parti fikir hayatı, siyaseti de belirleyecek düzeyde gelişkin bir sentezcilik içerir. Bu dönem için “milli Rönesans” tabiri kullanılırken, dini serbestliklere bağlı meşruiyet içinde farklı modernleştirme tarzları etkindir.

Dolayısıyla sadece Kemalizmin açtığı “radikal boşluk” kapatılmakla kalmaz aynı zamanda yeni bir hareket ve akım da kendini gösterir. Bu sentez döneminde Türk-İslam sentezi, moderniteyle İslam'ın sentezi, Anadolu ile seküler milliyetçiliğin sentezi, Batılılaşma ile muhafazakarlığın sentezi, pozitivizm ile mistisizmin sentezi, kalkınmacılık ile romantizmin sentezi yapılır. Pozitivizmin, rasyonalizmin, faşizmin, katı tekamülcülüğün, evrimciliğin açtığı tüm yaralar biraz tasavvuf, biraz mistisizm ve sezgicilik, biraz maneviyat ile tamir edilmeye çalışılır. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in katı pozitivist, ilerlemeci, Kartezyen ve rasyonalist tezleri, arayışları bu dönemde yumuşar.

Anadoluculuk akımı bu dönemde yeniden gündeme gelir; proletarya, sosyalizm kavramlarının gelişmesi köycülüğü de öne çektiği için Anadoluculuk farklı boyutlarda fikir hayatında yer bulur. Bunda Turancı hareketin etkisi, 27 Mayıs ile ümmetçilik ve tercümelerin de tesiri bulunur elbette. Anadolucular başta Nurettin Topçu olmak üzere sezgi ve mistisizmi yeniden fikir hayatına getirir.

1950'lerin Fikir Hayatı

60'lı yılların sentezciliğinde yine Topçu'nun da üzerinde durduğu İslam sosyalizmi etkili olmuştur. Roger Garaudy, Mustafa Sıba'nın metinlerine ek olarak Türkiye'de Cahit Tanyol, kısmen Yön'cüler, Niyazi Berkes sol hareketin içinden İslam'ın yok sayılamayacağını belirtirken Topçu, Hüseyin Hatemi İslam sosyalizmi kavramını kullanarak metinler yazmışlardır.

Sadece Kemalistlerin değil dindarların, İslamcılarının da bilime, pozitivizme, rasyonalizme, Kartezyen anlayışa yatkınlığı mistisizmi kuvvetlendirdi.

Sentezcilik dönemi aydınları “geçiş aydınları”dır... Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hatta Tek Parti sonrasına intikal eden bu aydınlar sadece Osmanlı ve Cumhuriyet açısından değil Batılılaşma anlayışlarımız arasındaki farklardan, siyaset tarzlarından, İttihatçılık ile yeni dönem siyasetinden, üç tarz-ı siyasetin eksenindeki fikir hareketlerinden, hatta pozitivizm ile mistisizm, evrimcilik ile devrimcilik, toplumculuk ile bireycilik, devletçilik ile hür teşebbüs gibi akımlar arasından sentezler yapar. Bu sentezlerde dönemin fikir adamları hayli aktiftir, Mümtaz Turhan, Osman Turan, Hilmi Ziya Ülken, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ali Fuat Başgil, Peyami Safa hatta Ahmet Hamdi Tanpınar etkili yazılar yazmıştır. Genel kanaat Batılılaşmanın yanlış anlaşıldığı, yanlış tanıtıldığı, yanlış uygulandığı yönündedir. Mümtaz Turhan 1959'da *Garphlaşmanın Neresindeyiz* kitabını yazar. Bu açıdan toplumu anlama uğraşlarını, sosyologlar da devreye alarak Kemalist-sol bir hassasiyetle fikirlerini serdedenler de 40'lı yıllardan Demokratlara geçiş yapabilmıştır. Cahit Tanyol, Mübeccel Kıray, Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes, Behice Boran gibi isimler sosyal psikolojiden, sosyolojiye, felsefeden iktisada kadar halkın kanaatlerini, yapısını anlamaya çalışırken çok da “anlatma” taraflısı olmadan sosyalist bir alt yapıyla fikirlerini açıklar.

Dönemin Kemalist-Batıcı-milliyetçi-muhafazakar-sosyalist aydınları toplumu anlamaya dönük bir çabayla, devletin önüne yeni bir modernleşme teklifiyle çıkarken İslamcı diyebileceğimiz kesim öncelikle Tek Parti nedeniyle dinini öğrenemeyen halka en alt düzeyde din bilgisi vermek, İslami mensubiyet sağlamak, bir an önce toplumun entelektüel olarak İslami bilgi açığını kapatmak taraflısıdır.

50'lerin süreli yayınlarının pek çoğu, İslam dergisi, Din Yolu, Allah Yolu gibi dergiler tefsir, hadis, fıkıh gibi temel İslami ilimlerden topluma yönelik olanları öne çıkartacak yayınlar yaparlar.

Sebilürreşad, Hareket, Büyük Doğu gibi dergiler ise daha çok siyasi-fikri olarak devlete, topluma nasıl kurtulacağımız yönünde kimi zaman reçeteler kimi zaman teklifler getirirken, tarihten bol örnekli, tarih hassasiyetini oluşturacak şekilde atıflı yazılar kaleme alırlar. Burada bilhassa Tek Parti'nin dine uyguladığı yasaklar ile Demokratların bu yöndeki icraatları üzerinde durulur. Osmanlı İslamcılığının fikri olarak Batı medeniyeti karşısındaki durumundan ziyade dinin toplumdaki önemi, İslam'ın zorunluluğu, Tek Parti'nin açtığı yaralara vurgu yapılır. Dolayısıyla milliyetçi-muhafazakarların dine, dile, eğitime dokunmadan gönüllü Batılılaştırma kanaatlerini

bol örneklı şekilde ve fakat çok sert cümlelerle aktüel siyasete girerek geliştirirler. Burada DP vazgeçilmez bir partidir, Tek Parti uygulamalarının kalkması ve bir daha gelmemesi öncelikli tek sorundur. Bu açıdan komünizm, Yahudi, mason karşıtlığı müthiş bir düşmanlık olarak gelişir; CHP ve Cumhuriyet eliti hatta Osmanlı'yı yıkan yahudi-mason çevrelerle bu şekilde hesaplaşılır. Hareket dergisinde de, Büyük Doğu ve Sebilürreşad'da da bu üç önemli karşıtlı diri ve canlıdır.

Necip Fazıl da, Nurettin Topçu da Anadolucuların fikirlerine temas ederken başlangıcı ve dönüşü 1071'e taşır. Haliyle güçlü iradeli, metafizik yoğunluklu, baskın bir otoriter yönetim talebi kimi zaman tarihe kimi zaman iki dünya savaşı arasındaki döneme atıflarla gerçekleştirilir. Bu açıdan hilafet ve saltanat gibi konular kesinlikle fikir ortamına girmez.

Demokrat Parti dönemi düşünce adamlarının geneli Batılılaşmadan katiyen yüz çevirmez, toplumun mutlaka gelişmesi, güçlenmesi, büyümesi, kalkınması gerektiği kanaatindedir. Bu nedenle bir yandan Batılılaşmadan ödün vermeyen klasik teoriye uygun olarak "Batının tekniğini alıp kültürünü reddetmekten" yana olan muhafazakar karakterli bir kalkınmacılık yürür öte taraftan Kemalist-Batıcı çevrelerin hatta sosyalistlerin de savunduğu gibi Batının bütüncül olduğu, teknik ile birlikte tüm medeniyetinin de alınabileceği, kültürünün, fikriyatının, hayat tarzının da getirilmesi gerektiğini savunan fikir aktüeldir. DP dönemini bu açıdan en çok Mümtaz Turhan karakterize eder. DP de zaten kültür ile sanayileşme-kalkınma arasındaki farkları gözetten bir siyasi yapıdır.

Mümtaz Turhan *Kültür Değişmeleri* ile kültürün, kalkınmanın farklılıklarını ortaya koyarken, DP'nin Tek Parti döneminin radikal modernleşmesini kıran yönüne yatkın görüşlerin alt yapısını oluşturur. Turhan'a göre toplum geridir, köylüdür, Batılılaşma hareketlerine rağmen hala Batının gerisindedir. Toplumunu ilerletmek Batı standartlarına getirmek gerekir ama bunun yöntemi CHP'nin yaptığı gibi milletin dinini, irfanını, dilini körelterek, eğitim sistemini zorla Batılılaştırarak gerçekleştirmek değil serbest bir modernleşmeye geçmek gerekir. Turhan'ın bu kanaatlerinin karşısında bilhassa Forum dergisi çevresi, dilden dine, sanayiye kadar Batılılaşmanın bütün olduğu görüşündedir.

Yumuşatıcı Güç: Demokrat Parti

DP ve ABD dünya sistemi aynı zamanda yeni dini hareketleri doğurdu. Süleymanlık, Ticanilik, Nurculuk, İşkçilik gibi akımlar ortaya çıkarken, nurculuk imanı kurtarma hareketi olarak doğup, imanı, İslam'ı bilim ile açıklama tavrı ile yeni sentezlere vardı. Sonraki yıllarda nurculuk 70'li

yıllarda kuvvetlendi, gelişti, farklı kollarıyla siyasette etkili oldu. Nurculuk bu bakımdan ABD dünya sisteminin en belirgin dini akımı oldu, Müslümanları denetleyen, kontrol eden, yönlendiren tezler geliştirdi, dergilerle, yayın organlarıyla cemaat organizasyonlarıyla toplumu, siyaseti, İslami gelişimi domine etti. Türkiye'nin gayri resmi mezhebi nurculuk oldu. ABD dünya sisteminin din anlayışı, ekolü nurculuk olarak belirlendi, kuvvetli, baskılı, yön verici etkiler gösterdi.

ABD'nin dünya sisteminin başına geçmesi, DP dönemi ile birlikte 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat dönemlerinde devlet içinde çok büyük tasfiyeler, kadro hareketlilikleri, eğitimden iktisadi anlayışa kadar pek çok yenilenmeler gerçekleştirildi. 1960'lı yıllarda Batılılaşma fikriyatı yerine Niyazi Berkes'te olduğu gibi çağdaştırma kavramı kullanılırken, 1980'li yıllarda modernleşme kavramı devreye girer. (Arslan, 2006, 11) Neoliberalizmle postmodernizmin birbirine yaklaşmasıyla birlikteyse modernlikle hesaplaşılabileceği üzerine yorumlar gündeme geldi.

60'lardaki Batılılaşmanın ıslahatlarla, tedrici veya hızlı, devrimci yöntemle gerçekleştirileceği fikirleri neoliberal dönemde kültürün tabana yayılacak kadar etkili kullanılmasına kadar vardı. Bu dönemlerde ayrıyeten fikir akımlarında da bariz yenilikler ortaya çıktı. DP önemli bir eşik iken bu eşğin aşılmasından sonra 27 Mayıs ile belki de bugün bile etkili olan dünya sistemi yenilendi... fikir hareketleri bugünkü halleriyle canlandı, yerlerini, kimliklerini buldu, siyasallaşmaya yavaş yavaş başladı.

Fikir akımları, 27 Mayıs ile beraber kendilerine mecra bulmaya başladı.

Kırdan kente göçün etkisiyle taşradan gelen okumaya yatkın ya da çalışma hayatına giren gençler kendilerini siyasetin içinde, mensubiyetlerini kuracak oluşumlarda buldu. Bu açıdan sosyalizm bir imkan sunuyordu. İslamcılık, milliyetçilik de yine MTTB gibi oluşumların içinde yeni aydın kitlelerle buluştu.

1960 sonrasında aydınların, siyasetin ve fikir hareketlerinin gündemine Türkiye'nin "bozuk düzeni" girdi.

Bir taraftan radikal Batılılaşmayı DP ile tavsatan Kemalizmin devleti elinde tutan kadroda devam etmesi, bütüncül Batılılaşmayı savunan Ortodoks Kemalistler, onlara eklemelenen sol-sosyalist aydınlar öte taraftan Amerikan dünya sistemi, hayat tarzıyla ortaya çıkan demokrasi, özgürlük, tüketim ve pop kültür.

Bir taraftan devletçilikte direnen devlet yapısı öte tarafta liberalizm... İstanbul burjuvazisi bir tarafta Anadolu eşrafı ve ona düşman olan Kemalist seçkinci, İttihatçı geleneğin temsilcileri memurlar... hemen tüm düşünce

akımları Batılılaşma ve modernleşmeyi isterken sosyalistlerle Kemalistler dinin, dilin, eğitimin, gündelik hayatın da seküler kalması konusunda ortaklık ediyor.

Böyle bir ortamda 27 Mayıs sonrasında “fikir akımları ideolojilere” dönüştü; Türkiye’nin bozuk düzenini tamir etmek için “teklifler” getirilmeye başlandı.

Osmanlı’dan ATÜT’e, DP’den Sosyalizme: Bütün Mümkünlerin Kıyısında

Zaten doğan Avcıoğlu’nun *Türkiye’nin Düzeni* kitabının adında olduğu gibi öncelikle toplumun ve devletin kadim yönetim sistemi, ekonomisi ele alındı. Selçuklu köklerine kadar gidilmese bile Osmanlı düzeninden bahisle klasik dönem anlatılmaya çalışıldı. Burada amaç feodalizm-burjuva-sosyalist düzen silsilesini takip etmektir. Osmanlı feodal miydi, yoksa kendine özgü bir sistemi var mıydı, tartışmaları İslam’a uğramadan ATÜT’te kaldı... ATÜT bir kanaat oluştursa da geleceğe yönelik bir perspektif sunmuyordu. Tanımlama yapılırsa da Türkiye’nin geleceği konusunda yine Marksizm’e varan açıklamalar yapıyordu.

Toplumun düzeni bozduktur, *Geri Kalmışlığın Tarihi*, 60’lardan 70’lere uzanan süreçte tüm kesimleri etkiledi, her kesim kendince çareler üretti. Burada etkili akımlardan birini TİP ve sosyalizm geliştirdi. 27 Mayıs anayasasının da tesiriyle sosyalistler Meclis’te 15 milletvekilliği kazandı. Fakat TİP hareketi 70’li yıllara gelirken bölündü, sonrasında tasfiye oldu. TİP’in iki büyük ismi Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran toplum üzerine bakışlarıyla tanınıyordu.

60’ların genel atmosferi içinde Osmanlı’dan bu yana gelen düzenin yapısı TİP’lileri de meşgul etti. Bu bakımdan ATÜT tartışmalarıyla sosyalizmin 60’lardaki durumunu bir arada okumak gerek. Türkiye 60’ların başında, İsmet Özel’in dediği gibi milliyetçi de, sosyalist de, İslamcı da olabilecek ihtimalleri barındırıyordu; fakat önemli bir atılım 1954 yılında mümkündü. Sosyalizm ATÜT tartışmalarıyla birlikte sosyalizme ulaşmayı amaçlıyordu. Sencer Dıvıçoğlu, Kemal Tahir ATÜT tartışmaları yürüttü.

ATÜT Osmanlı’nın feodal olmadığını, Asyatik bir ekonomi yapısı barındırdığını, devletin her şeyin sahibi, halkın ise reaya olduğunu, bunun kapitalizm dışı daha çok köylülük üzerinden tarif edilebilecek iktisadi bir model olduğunu söyleyerek, Marksizmin feodalizm-burjuva-komünizm silsilesini bozuyordu. Fakat buna rağmen ATÜT’çüler bile sosyalist bir topluma feodalizm aşaması olmadan ermenin gayretlerini göttü.

TİP'çiler ise ATÜT'ün tersine Osmanlı'nın feodal iktisadi yapıda olduğunu belirterek buradan DP'yi burjuva diye tanımlayıp sosyalizme geçmede beis olmadığını ispatlamak istiyorlardı.

Bu tartışmalar sonradan Aybar ile Boran'ın ayrışmasını, Boran'ın TİP'in başında kalmasını getirdi. Aybar ise Osmanlı'yı Batılı bakış açısından değerlendirmenin yanlışlığını her daim dile getirdi, sonuçta topluma ve tarihe yukardan bakmak hatalı sonuçlar doğururdu, yukardan dikte etmek yerine meseleye yerli kaynaklardan bakmak gerekirdi.

27 Mayıs sonrası ideolojiler belirirken aynı zamanda yerli ile enternasyonelin çatışması da farklı platformlarda doğdu. Sosyalistler yerli ve milli bir sosyalizmin imkanlarıyla Stalinist – Leninist – Maoist etkiye bağlı olarak enternasyonal bakışı geliştirdi.

İslamcılar Necip Fazıl, Nurettin Topçu gibi daha Anadolu merkezli, 1071 Malazgirt eksenli İslamcılık ile tercümelerden hareket ederek başta Mısır ve Pakistan eksenli düşüncenin tesiriyle ümmetçilik kalıpları altında dışardan bakışa sahip düşünce çatıştı. Türkçüler de yine Anadolu zaviyesiyle Turancı akım arasında tercih yapmak zorunda kaldı. Haliyle Osmanlı'yı tamamen yüzgeri etmek isteyen Kemalizm, "pan" hareketlerin hepsini karşısına aldığı için 60'larda başlayıp 70'lerin sonunda nihayete ereceği gibi yerli ve milli akıma destek verdi.

27 Mayıs ve İslamcılık

27 Mayıs sonrasında İslamcılık düşüncesinde de önemli hareketlenmeler yaşandı. Mısır, Pakistan, Cezayir'den Seyyid Kutup, Mevdudi, Malik bin Nebi gibi isimlerden yapılan tercümeler, İslamcılık düşüncesinin yönünü değiştirdi. Sömürge sonrası yönetim arayışları içinde toplum ve devlet yönetimi üzerine fikirler serdeden bu isimler toplumun, devletin İslamiliğini tartışmaya açtı.

Kutup'un cahiliye-İslami toplum, Mevdudi'nin İslami yönetim, Malik Bin Nebi'nin İslam medeniyetine tekrar dönme üzerine geliştirdiği fikirler Türkiye'de tesir gösterdi.

Kutup'un cahiliye toplum görüşü Türkiye'ye uyarlanarak, Türk toplumunun cahiliye evresinde olduğu, bunun en kısa sürede İslami topluma geçirilmesi gerektiği kanaatlerini besledi. Haliyle bireyler, cahil olduğu kadar cahiliye adetlerini yerine getiriyordu. Meşrutiyet İslamcılığının üzerine oturduğu bidat, hurafe mevzuları burada daha ileri giderek "Müslümanın Müslümanlaşması"na dönüşmeliydi. Bu toplumda ayrılıklar yarattı; İslamcıların toplumla olan bağlarını, hatta kendi aileleri, ana – babalarına olan

bakışlarını bile etkiledi. Devrimci, dönüşümcü kendini yukarda gören bir İslamcılık, milletin uhdesindeki İslam'ı cahiliye olarak tarif etmekte inat etti. Sonuçta bu bakış 80'lere kadar etkisini sürdürürken sonradan etkisini yitirdi. Fakat İslamcılarının bir dönemin Kemalistleri gibi millete olan bakışları, dönüşüm fikirleri varlığını hep korudu; jakoben tavır tekrar etti.

Mevdudî'nin İslami yönetim üzerine yaklaşımları da yine bariz bir etkide bulundu. Yönetimin İslamiliği beraberinde tağut rejimler kavramını getirdi; 70'li yıllarda Milli Görüş'ün siyaset sahnesindeki durumu Mevdudî'nin görüşleri paralelinde yaklaşımlar içermesini de sağladı. Bu açıdan tağut rejim, yani Kemalizm devletle örtüştürülerek devlet varlığına karşı bir restleşme, yok saymaya girildi. Devlet kavramının tümüne aynı formülü uygulayan İslamcılar, Osmanlı, Türklük, tarihi İslam, mukaddes değerler... gibi bin yıllık birikime düşmanlık etti. 2000'lerin sonuna kadar bu eğilim ciddi olarak yerini korudu.

Medeniyetçilik fikri, İslam medeniyetinin ihyası da yine Sezai Karakoç'un dile getirdiği ve Malik Bin Nebi etkisiyle şekillendirdiği Diriliş fikri üzerinden neşvü nema buldu. İslam medeniyetini yeniden ihya ve inşa etme fikri, Meşrutiyet İslamcılarının üzerine eğildiği Batıyı medeniyet olarak görme, medeniyeti devşirme teziyle örtüşünce yaygınlık kazandı. Milliyetçi-muhafazakar fikir adamlarının da dile getirdiği gibi yanlış Batılılaşma, Batının kültürünü alma gibi hususlar İslamcılarda karşılığını ciddi olarak buluyordu, kalkınma, büyüme, ilerleme siyasi İslam'da da tesirini gösterdi ve Milli Görüş hareketi kalkınma odaklı İslami bir söylem tutturdu. İslami yönetim kavramına sarılan, fakat Kutup'un cahiliye toplumu görüşünü dışta bırakan Milli Görüş, kalkınmayı Türkiye ile eşitledi, devlet bizim yönetenler değil zikrini formülleştirdi ve "yeniden büyük Türkiye" sloganı eşliğinde kendine özgü İslamileştirme çabasına girdi.

Milli ve Yerlilik ile Enternasyonal Arasında 60'ların Fikir Hayatı

1960'lı yıllara ruhunu veren tanımlamaların başında az gelişmişlik kavramıdır. Dünya sisteminin merkez-çevre formülasyonu içinde çevredeki-leri tanımlamak için geliştirilen bu kavram sonraki yıllarda üçüncü dünya ülkeleri, geri kalmışlık ya da gelişmekte olan diye yeniden adlandırıldı.

Yalta anlaşması, Bretton – Woods anlaşması, Postdam konferansı gibi uluslararası organizasyonların dünya sistemini belirlemesi gibi, 1955 yılındaki Bandung Konferansı da 60'lara ruhunu verdi. Sömürgelerden yeni yeni kurtulan Üçüncü Dünya ülkelerinin yeni siyasal yönelimlerini ifade edecek olan kararlar ve yaklaşımlar Bandung'da belirlenirken çevredeki ülkelerin hemen tamamı yerli-milli, sömürge karşıtı politikalar geliştirerek

milliyetçiliği bir biçimde bünyelerine ekledi. Bu açıdan üzerinde durulması gereken en önemli husus 27 Mayıs ile birlikte dünya sistemi Türkiye'nin önündeki ihtimallerin, siyasi-fikri tekliflerin tamamını yerli-milli kalıplara yerleştirdi.

İslamcılık burada biraz sapma gösterse de sonraki yılların milli ve yerliliği buradan zuhur etti. Sosyalizm de Sovyetik etkilerden uzaklaşmasını bu anlayışa bağlı olarak organize etti; ATÜT tartışmalarından Milli Demokratik Devrim tezlerine kadar genel planda sosyalizm de kendini milli bir atmosferde buldu.

Türkiye'nin siyasal yapısında söz sahibi olabilecek, kitleleri etkisine alabilecek akımların tamamı, Türk düşüncesi 27 Mayıs sonrasında millileştirildi.

Sosyalizm de millileştirme çabasından payını alırken Kemalizm ise hem millileştirildi hem de sol aroma katılarak ortada buluşturuldu. Dolayısıyla sosyalizmin Kemalizm ve yerlilikle buluşturulması, Kemalizme sol enjekte edilmesiyle beraber sosyalizm ile Kemalizm benzeştirildi.

Kemalist sol ya da sol Kemalizm TİP'in başlattığı yerli sosyalizmi devraldı. 68 hareketine gelirken sosyalizm antikapitalist karakterine şeriat-din karşıtlığı ekledi, yobaz, gerici kavramlarını kullanmaya başladı. Bu sayede sosyalizm ile Kemalizm jakobenlikte, üstten bakışta, çağdaşlaştırmada, halka cahil sıfatı takarak yaklaşmakta eşitlendi. Bunların karşısındaki Marksist hareket, Komünizm ise Sovyetik etkilerle başbaşa kalırken enternasyonal kimliğini sürdürdü, zaman zaman sol Kemalistlere bile milliyetçi, muhafazakar, dindar, İslamcılara yaklaştığı gibi "faşist" biçiminde tanımlamalarla yaklaştı.

Komünizm ile elbette sistem dışı hareketler Alevilik ve Kürtçülük de aynı platformda devlet karşıtlığında buluştu. Sosyalist hareketin Doğan Avcıoğlu çizgisinde, Devrim, Yön hareketi 12 Mart'ta başrolde yer alırken, "ilerici"lik aydın kafalı Kemalist subaylarla sağlanacak, Ortadoğu merkezli Baas hareketine benzer devrimci, yolla sosyalizme geçilecektir. Elbette sosyalizmin darbeci yolla iktidara gelmesi fikri MDD grubunda da, Aydınlıklar'da da karşılığını buldu, köyden başlayacak bir "aydınlanma" kanaati Maoizmin farklı renkleri sosyalist bloku parçaladı. Devrimci silahlı örgütçülük sonrasında gerilla tipi yapılanma fantezileri de geliştirdi.

Sosyalizmden geriye Kemalist sol ile marjinal komünizm kaldı. Marjinalleşen Marksizm Alevi ve Kürtçülük başta olmak üzere etnik ve heterodoks unsurlarla hareket etmeye başladı. Burada dikkate alınması gereken nokta Kürtçülüğün tehdit olarak algılanmasıdır; Kürtçülük 27 Mayıs'tan

sonra sosyalizm içinde kendi ifade edebiliyordu fakat 12 Eylül darbesinden sonra sosyalistler, komünistler Kürtçü hareket içinde PKK'nın siyasi kolları arasında meşruiyet zemini bulabilmiş olmasıdır.

Sosyalizm 12 Eylül ve 90'lı yıllarla beraber millet nezdinde bir tabana sahip olmadığı için ancak Kürt milliyetçiliği arasında sonra da İslamcılarının içinde varlık bulabildi. 12 Eylül, sosyalist hareketi de keskin bir dönüşün içine yerleştirdi; solun bir kesimi kendini merkez solda tanımladı, bir kısmı mezhep-etnik örgütçülükte buldu kendini, bir kısmı teorik sosyalizmi AB değerleriyle birleştirerek sol-liberal bir tavır geliştirdi, fakat sosyalizm, proletarya diktatörlüğü özelinde devrimci Marksist hareket hemen tamamen yok oldu, marjinal gruplarda kaldı.

Onun yerine 12 Eylül rejiminin getirdiği neoliberalizmin tesiriyle, feminist, çevreci, etnik, mezhep, kültürel boyutlu tezlerle yeni bir sosyalizm doğdu; sert Batılılaşma, İslam karşıtı tutum aynen devam ederken sosyalizm AK Parti iktidarının üçüncü döneminden sonra iyiden iyiye darbecilikle Kürtçülük arasında kaldı.

Ortanın Solu, Statükonun Yolu

Sol hareket tabiri 60'larda sosyalistleri izah ederken 70'lerde büyük oranda CHP'yi, merkez solu anlatıyordu. Ortanın Solu kavramı tam da bu ortamda CHP'nin kendini yenilemesinden ziyade yükselen sosyalizm içinde sosyalistlerin "devlet partisi" içine alınması, milliyetçi, muhafazakar, İslamcı partilerin kavramsal çerçevede sağ tabirine yaslanmasına bağlı olarak CHP'nin yeniden merkez sol kavramı icat-inşa edilerek siyasetin bir tarafını oluşturması için belirlendi.

Bülent Ecevit'in *Ortanın Solu* kitabı bu anlamda bir çığır açtı; sosyalizmin bölüşüm meselesi CHP'de sosyal adalet, sosyal devlet kavramlarıyla yerini buldu. Ortanın solundaki sol ve orta devletin vatandaşlarına karşı sosyal haklarını yerine getirmeye ilişkilidir. İnönü bile bu yeni eğilimi sahiplenir, komünizme varan sosyalizmden hazzetmez zaten. Ortanın solu, sosyalizmi CHP içine alma "komünizm gelecekse bu memlekete onu da biz getiririz" anlayışının devamıdır esasında. Ortanın solu 27 Mayıs sonrası proleter hareket, eşraf, küçük burjuva, İstanbul büyük burjuvası, yeni gecekondu-varoş-lümpenler, köylüler, orta sınıf, üst sınıf gibi çoğullaşan sınıfları birbirine yakınlaştırmaya çalışır. Marjinalleşen sosyalist-komünist anlayışta hala proleter sınıf ve ötekiler aynılışır. Bu açıdan dindar-muhafazakar kesim yani sağ, gerici, yobaz, tutucu vasfını sürdürürken Kemalist sol-komünistler ilerici güçlerdir.

CHP ve sol hareket 12 Mart sonrasında Türkiye üzerine kendilerine yönelik teklifler getirebilen hareketler olmaktan çıkarak statükonun, belirlenmiş merkez söylemlerin taşıyıcılıklarını üstlenir oldu.

İdeolojiler Türkiye'nin meselelerine çözümler üretmekten kendi grup aidiyetlerini yücelten, toplumun meselelerini çözmekten toplumdaki ictet aldıktan sonra dünya sisteminin hali hazır söylemini yerleştirmekten öteye geçemedi.

27 Mayıs zihinleri, kadroları, ekonomiyi, kültürü, hukuku, yani devletin yapısını ABD dünya sistemi ekseninde güncellerken 12 Mart ABD demokrasisi, dünya sistemi haricinde tez geliştiren her kesimi "ortaya çekme" işlevini başarıyla yürüttü.

12 Eylül ise neoliberalizmin tesiriyle ideolojilerin tezlerini tamamıyla bırakıp, merkezde açılan yerde toplanmalarını sağladı. Etnik kimlikler, mezhep farklılıkları, İslamcılar, sosyalistler dünya sisteminin iktisadi kültürü ölçüsünde faaliyette bulunmasını, onu ikame etmesini gerektirdi.

27 Mayıs ile birlikte Türk düşüncesi çok aktif, dinamik, farklı boyutlara ulaşan çoklu kimliklere de açık yapıda hareket etti.

Tek Parti iktidarına karşı blok halinde olan milliyetçi-muhafazakar-İslamcı kesimler 27 Mayıs ile ayrıştı. Kendi tezlerine, hatta kendi siyasal yönelimlerine ağırlık verdi.

27 Mayıs sonrasında İslami köklere sahip tasavvuf büyük oranda yıprandı, tarikatlar üzerindeki baskılar bu sefer yeni cemaatlerin desteklenmesiyle yeniden şekillendi. Cumhuriyet idaresi tarikatları yasaklamıştı 27 Mayıs ile birlikte devlet-kamu yine tarikatları marjinalleştirdi yerine cemaatleri muhatap aldı. Böylece başta ABD dünya sisteminin en aktif hareketi olan nurculuk olmak üzere cemaatler gelişti; tarikatlarda zaman içinde ama özellikle 1980 sonrasında neoliberalizmin Özal versiyonuyla güçlendi, şirketleşti, devlet içinde aktüel rol almaya başladı.

27 Mayıs tarikatları ve klasik tasavvufu yasaklamadan yok edip cemaatleri kamuya sokarken 12 Eylül rejimi neoliberal merkez-çevre modelinin çevreyi güçlendiren politikasından nasiplenerek şirketleşti, büyüdü, gelişti. İslamcılık düşüncesi böylece 12 Eylül sonrasında kamuda temsiliyet taleplerini ayyuka çıkardı, neoliberalizm sayesinde para, kariyer ve devlet içinde güç elde etmeye başladı. Dejenarasyon da böylece netleşti.

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül darbeleriyle birlikte Türkiye'de her alanda köklü değişiklikler yaşandı. Bu dönemlerde kadrolar, fikir hareketlerinin tezleri, iktisadi gelişmeler, kültürün kendisi büyük oranda değişti, dönüştü.

Kapitalizm 27 Mayıs sonrasında etkili biçimde ülkeye girerken, sonraki darbeler bu gelişimi kesinleştirdi. Bu açıdan 12 Eylül rejimi, Özal idaresi ile birlikte Batıda 1970'li yıllarda ortaya çıkan neoliberalizmi Türkiye'ye taşıdı. 12 Eylül'e kadar kamusal alanda kendini gösteremeyen çevredekiler merkeze taşınmaya başladı. Türkiye dünya sistemi içinde çevre ülkesiyken 12 Eylül ile beraber gelişmekte olan ülkeler sıfatıyla kapitalist üretimden, kardan görece belirgin bir katkı alır oldu. Çevreden merkeze doğru gelebilme ihtimali ülkedeki insanları da gayretlendirdi; çevredeki aleviler, Kürtler, İslamcılar, dindarlar merkeze gelerek kamuda temsil edilmeyi hak etti.

Bununla birlikte 12 Eylül rejimi Türk – İslam sentezinden Türk İslamı'na kadar pek çok eğilimde yeni yeni teorilere açıldı. Fakat bir gerçek var ki sosyalizm, İslamcılık, hatta milliyetçilik 12 Eylül sonrasında tüm iddialarını yitirdi; iddiaları üzerinden bir Türkiye kurmak yerine 12 Mart sonrası inşa edilen Türkiye'de yer almayı tercih etti.

Kaynakça

- Arslan, Ahmet (2006) "Türk Düşünce Hayatı". Hazırlayan: Muharrem Sevil. Hece Yayınları.
- Avcıoğlu, Doğan (1969) 31 Martta Yabancı Parmağı. Bilgi Yayınevi.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1968) İnkılâp ve Kadro. Bilgi Yayınevi.
- Ekinci, Necdet (1997) Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Gevgilili, Ali (1989) Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar. Bağlam Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (1995) Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri. Birey Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (1998) Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları. Birey Yayıncılık.
- Tunaya, Tarık Zafer (2004) Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçay, Mete (2012) Eleştirel Tarih Yazıları. Liberte Yayınları.
- Yetkin, Çetin (1995) Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika. Ümit Yayıncılık.
- Yıldızoğlu, Ergun (2007) Türkiye Solu (1960 – 1980). Versus Kitap.